

Het dynamische tekort van Nederland

Zowel de binnenlandse als de internationale sector van de Nederlandse economie hebben in bepaalde opzichten een 'dynamisch tekort'. De internationale sector scoort relatief slecht op het gebied van werkgelegenheidscreatie, de binnenlandse sector op het gebied van arbeidsproductiviteit en het aantal uren per werkende. De lage participatiegraad raakt de economie als geheel.

In diverse beleidsstukken wordt de tekortschietende dynamiek van de Nederlandse economie benadrukt¹. Met de uitvoer gaat het tamelijk goed, maar de bijdrage van de zogenoemde binnenlandse sector aan de economische groei zou al jaren achterblijven. Een zwakke binnenlandse sector heeft negatieve gevolgen, onder meer voor de toename van de werkgelegenheid. Deze structurele onevenwichtigheid zou samenhangen met rigiditeiten in het functioneren van de binnenlandse economie en een starre arbeidsmarkt.

Opvallend in de discussie over de dynamiek van de Nederlandse economie is dat de meeste beleidsstukken en artikelen nauwelijks kwantitatief zijn onderbouwd en dat het begrip dynamiek doorgaans niet of nauwelijks wordt geconcretiseerd². De belangrijkste uitzondering vormt het werk van Van Bergeijk en Haffner. Deze auteurs hebben een indicator ontwikkeld, de traagheidsindicator, en concluderen dat de goederenprijzen in ons land slechts met relatief

grote vertraging reageren op variaties in de productiecapaciteit, hetgeen zou wijzen op gebrek aan dynamiek³. Aan deze indicator kleven echter de nodige bezwaren⁴.

Wij proberen geen nieuwe indicator te ontwikkelen. In plaats daarvan wordt in dit artikel de dynamiek van de Nederlandse economie geanalyseerd aan de hand van drie min of meer conventionele maatstaven: de ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde, van de werkgelegenheid en van de arbeidsproductiviteit.

De keuze voor deze drie maatstaven is ingegeven door twee overwegingen. De eerste twee genoemde maatstaven spelen een belangrijke rol in de discussie over het gebrek aan dynamiek van de Nederlandse economie. Daarnaast is het echter van belang om ook het niveau en de groei van de arbeidsproductiviteit in de analyse te betrekken. Indien een uitbreiding van werkgelegenheid niet gepaard gaat met een verhoging van de arbeidsproductiviteit is het maar de vraag of men van een dynamische

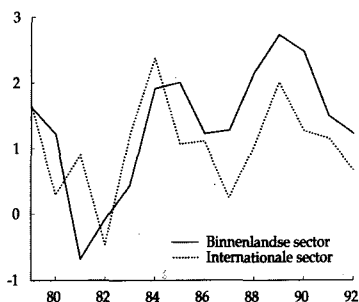
ontwikkeling kan spreken. Hetzelfde kan men zich afvragen indien een verhoging van de produktiviteit gepaard gaat met een stagnerende groei van de arbeidsinzet.

Twee sectoren

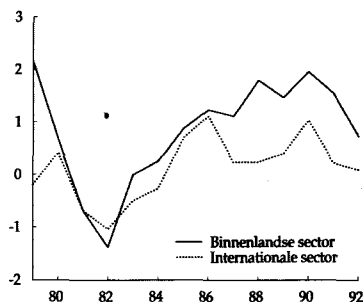
Voor de analyse verdelen wij de Nederlandse economie in een binnenlandse en in een internationale sector. Wanneer 20% of meer van de afzet wordt geëxporteerd, wordt de betreffende sector gerekend tot de internationale sector; in het andere geval behoort de sector tot de binnenlandse sector⁵.

De figuren 1 en 2 geven voor beide sectoren het beloop van de bruto toegevoegde waarde en de werkgelegenheid. Uit deze figuren kunnen de volgende conclusies worden getrokken. Ten eerste wijkt de groei van de bruto toegevoegde waarde in de binnenlandse sector nauwelijks af van die in de internationale sector. Over de jaren 1979-1992 groeide de internationale sector bij voorbeeld met gemiddeld 1,0%, en de binnenlandse sector met 1,4%. We kunnen dus concluderen dat het beeld van de sectorale ontwikkeling zoals dat on-

Figuur 1. Groei van de bruto toegevoegde waarde, binnenlandse en internationale sector, 1979-1992, %

Figuur 2. Groei van de werkgelegenheid, binnenlandse en internationale sector, 1979-1992, %

1. Met name in de *Miljoenennota 1992*.

Zie ook J.J.M. Kremers, Naar een sterkere binnenlandse groeidynamiek, *ESB*, 11 december 1991, blz. 1228-1232.

2. Kremers schetst het beloop van het aandeel in de werkgelegenheid van de internationale en de binnenlandse sector. Hij concludeert dat de trendmatige uitstoot van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid en niet tot banen in de binnenlandse sector.

3. P.A.G. van Bergeijk en R.C.G. Haffner, Op zoek naar dynamiek, *ESB*, 20 januari 1993, blz. 52-56. Ook in de literatuur over industriële organisatie wordt kwantitatief onderzoek gedaan naar marktdynamiek. Zie R. Thurik, Is de Nederlandse industrie wel zo weinig dynamisch?, *ESB*, 28 april 1993, blz. 385-387 en M.A. Carree, P. Fris en A.R. Thurik, De gevolgen van de nieuwe vestigingwet, *ESB*, 24 november 1993, blz. 1082-1086.

4. Zie R. Gradus, Een nieuwe maatstaf voor dynamiek?, *ESB*, 17 maart 1993, blz. 255-256 en het naschrift hierop van Van Bergeijk en Haffner, blz. 256-257.

5. Tabel 1 geeft het aandeel van de export in de vijftien sectoren die in bijlage C van het Centraal Economisch Plan van het CPB worden onderscheiden. Zoals uit deze tabel blijkt, betekent een grens van 20% dat de sectoren groothandel en detailhandel nog juist tot de binnenlandse sector worden gerekend.

der andere in de Miljoenennota 1992 wordt geschetst niet klopt. In termen van groei van de bruto toegevoegde waarde vertoont de binnenlandse sector niet minder dynamiek dan de internationale sector.

Ten tweede blijkt dat de werkgelegenheidsontwikkeling (in manjaren) wel zeer verschillend is, in het bijzonder na 1985⁶. De werkgelegenheid in de binnenlandse sector neemt veel sterker toe dan die in de internationale sector. De internationale sector heeft op het gebied van de werkgelegenheids groei dus een 'dynamisch tekort', terwijl de binnenlandse sector in dit opzicht dynamisch kan worden genoemd. Maar hoe dynamisch is deze ontwikkeling nu werkelijk? Impliciet blijkt uit deze figuren namelijk ook het verschil in produktiviteitsontwikkeling van de onderscheiden sectoren. In de internationale sector stijgt de arbeidsproductiviteit veel sterker dan in de binnenlandse sector. De vraag is wat hiervan de oorzaak is. Hierbij kan gewezen worden op gebrek aan concurrentie voor de binnenlandse sector. Een alternatieve verklaring is dat de dienstensector, die het belangrijkste bestanddeel van de binnenlandse sector uitmaakt, over het algemeen gekenmerkt wordt door een lagere produktiviteitsgroei dan de industrie, die het belangrijkste

Tabel 1. Ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en de bruto toegevoegde waarde, 1983-1991 (1983 = 100)

	Arb.- prod. ^a (1991)	Toegev. waarde (1991)	Export (fractie afzet, 1989)
Landbouw en visserij	137	129	0,31
Voedings-/genotm.ind.	122	121	0,43
Overige industrie	112	126	0,30
Chemische industrie	124	143	0,68
Metaalindustrie	111	123	0,53
Aardolie-industrie	142	116	0,54
Delfstoffenwinning	90	110	0,37
Openb. nutsbedrijven	118	113	0,00
Bouwnijverheid	102	122	0,02
Exploitatie onr. goed	114	133	0,00
Groot- en detailhandel	108	130	0,20
Transportbedrijven	120	138	0,38
Bank- en verz. wezen	107	115	0,04
Ov. tertiaire diensten	108	139	0,04
Kwartaire diensten	129	115	0,02

a. Toegevoegde waarde per manjaar.

Bron: berekend op basis van CPB, *CEP 1993* en CBS, *Nationale Rekeningen*, 1986 en 1991.

Tabel 2. Toegevoegde waarde per gewerkt uur van de industrie en totale economie, en per hoofd van de bevolking, 1960-1990, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, in procenten van Nederland

	Frankrijk			Duitsland			VK		
	industrie	totale econ.	bnp p. hfd	industrie	totale econ.	bnp p. hfd	industrie	totale econ.	bnp p. hfd
1960	97	92	93	116	89	107	82	98	107
1973	88	93	102	87	90	106	57	84	94
1979	90	86	105	89	88	110	50	74	92
1990	93	105	111	78	95	116	60	79	100

Bron: Berekend op basis van OESO, *National Accounts* en *Labour Force Statistics*; A. Maddison, *Dynamic forces in capitalist development*, Oxford, 1991, gebruikmakend van koopkrachtpariteiten voor 1990. Industrie uit: B. van Ark, *International comparisons of output and productivity*, Groningen, 1993 (gerevisieerd).

bestanddeel vormt van de internationale sector.

Om dat na te kunnen gaan hebben wij per sector de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit berekend. Tabel 1 vat onze bevindingen samen. Uit de tabel volgt dat in de beschouwde periode de arbeidproductiviteitsstijging in de landbouw en in de industrie doorgaans hoger is dan in de dienstensector. Kortom, de gesignaleerde lagere arbeidsproductiviteitsstijging in de binnenlandse sector lijkt primair te hangen met de sectorale structuur. Een interessant vraagstuk is vervolgens hoe het beloop van de arbeidsproductiviteit, de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid in de onderscheiden sectoren in ons land zich verhouden tot die in andere Europese landen. Wordt de binnenlandse sector in andere landen ook gekenmerkt door een achterblijvende groei van de arbeidsproductiviteit? Kent de internationale sector in het buitenland eveneens een achterblijvende werkgelegenheids groei?

Internationale vergelijking

Een goede internationale vergelijking van de drie in dit artikel gebruikte maatstaven in de door ons onderscheiden binnenlandse en internationale sectoren is door gebrek aan gedetailleerd cijfermateriaal niet mogelijk. Als benadering nemen we aan dat de sectoren in de industrie de internationale sector

vertegenwoordigen en dat de andere sectoren tot de binnenlandse sector behoren. Tabel 2 vergelijkt de toegevoegde waarde en de arbeidsproductiviteit in de industrie en in de totale economie in een aantal landen. Daarbij is de arbeidsproductiviteit in Nederland op 100 gesteld.

Arbeidsproductiviteit

Uit de tabel blijkt dat de arbeidsproductiviteit in de Nederlandse industrie in 1990 aanzienlijk hoger is dan die in andere Europese landen. Niet alleen ligt de Nederlandse arbeidsproductiviteit in de industrie gedurende de gehele periode boven die van Engeland en Frankrijk, maar deze is na 1960 ook duidelijk boven het niveau van onze oosterburen uitgestegen. In de jaren tachtig neemt de arbeidsproductiviteit in de Duitse industrie ten opzichte van Nederland zelfs zeer sterk af. In Engeland stijgt de arbeidsproductiviteit in de industrie in de jaren tachtig ten opzichte van Nederland aanzienlijk, maar het niveau blijft toch ver achter bij dat van de Nederlandse industrie.

Ook de arbeidsproductiviteit van de Nederlandse economie als geheel is hoog in vergelijking met die in de ons omringende landen. Alleen de Franse arbeidsproductiviteit komt in 1990 boven die van Nederland uit. De voorsprong van ons land in termen van de arbeidsproductiviteit in de economie als geheel is echter beduidend geringer dan voor de industrie afzonderlijk het geval is. Met andere woorden, ten opzichte van

6. De cijfers van het CPB luiden in manjaren. Verderop in dit artikel presenteren wij cijfers omtrent het aantal werkenden en het aantal gewerkte uren.

omliggende landen hebben de niet-industriële sectoren in ons land (bij benadering de binnenlandse sector) een aanzienlijk lagere arbeidsproductiviteit dan de industriële sectoren. In dat opzicht vertoont de binnenlandse sector in ons land dus een 'dynamisch tekort'.

Toegevoegde waarde

Tabel 2 toont tevens het vergelijken van de niveau van de toegevoegde waarde per capita. Dit is de bruto toegevoegde waarde van de binnenlandse en de internationale sector te zamen, uitgedrukt per hoofd van de bevolking. Het opvallende is dat, ondanks de sterke verbetering van de productiviteit, het inkomen per hoofd in Nederland steeds verder is gedaald ten opzichte van de andere landen. In 1990 was het gelijk aan het inkomen per hoofd in het Verenigd Koninkrijk. Deze uitkomsten wijzen er op dat de oorzaak van het dynamische tekort in ons land ook gezocht moet worden bij de werkgelegenheidsontwikkeling.

Werkgelegenheid

Tabel 3 geeft de gemiddelde jaarlijkse groei van de arbeidsinzet in Nederland en in de ons omringende landen voor de perioden 1960-1973 en 1973-1990, zowel voor de economie als geheel als voor de industrie. Uit tabel 3 volgen enkele interessante conclusies. Ten eerste is de groei van het aantal werknemers in de totale economie in ons land hoog in vergelijking met de ons omringende landen. Zowel in de periode 1960-1973 als in de periode 1973-1990 overtreft de groei van het aantal werkenden in Nederland die in de andere Europese landen. Ten tweede blijkt in alle landen de werkgelegenheid in de industrie

Tabel 3. Groei van de arbeidsinzet in Duitsland, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk, 1960-1990 (gemiddelde jaarlijkse groeivoeten)

	Duitsland		Frankrijk		Nederland		VK	
	totaal	industrie	totaal	industrie	totaal	industrie	totaal	industrie
Aantal werknemers								
1960-73	0,42	0,62	0,73	1,00	0,88	-0,01	0,19	-0,49
1973-90	0,27	-0,61	0,23	-1,39	1,21	-1,15	0,41	-2,46
1960-90	0,33	-0,08	0,45	-0,36	1,07	-0,66	0,31	-1,61
Aantal gewerkte uren								
1960-73	-0,68	-0,30	0,11	0,37	-0,34	-1,30	-0,77	-1,25
1973-90	-0,53	-1,43	-0,60	-2,09	-0,27	-1,79	-0,09	-3,05
1960-90	-0,60	-0,94	-0,29	-1,03	-0,30	-1,58	-0,38	-2,28

Bron: berekend op basis van OESO, *Labour Force Statistics*, US Bureau of Labour Statistics en Maddison (1991) en van Ark (1993) met eigen extrapolaties naar 1990.

(de internationale sector) te zijn afgenomen. De Nederlandse ontwikkeling is wat dat betreft zeker niet uniek, zij het dat in tegenstelling tot Frankrijk en Duitsland in ons land, net als in het Verenigd Koninkrijk, reeds in de periode 1960-1973 sprake was van een afname van de werkgelegenheid in de industrie. Concluderend kunnen we stellen dat de ontwikkeling van het aantal werkenden in ons land zeker niet ongunstig is geweest.

Indien we echter kijken naar het totaal aantal gewerkte uren in de verschillende landen, dan steekt het beeld voor Nederland niet zo positief af. De relatief sterke stijging van het aantal werkenden in Nederland blijkt grotendeels teniet te worden gedaan door een sterke afname in het aantal uren per werknemer. Voor de economie als geheel geldt dat ondanks de stijging van het aantal werkenden met gemiddeld 1% per jaar tussen 1960 en 1990, het aantal gewerkte uren daalt met 0,3% per jaar. In de

Nederlandse industrie daalt het aantal gewerkte uren zelfs met 1,6% per jaar, hetgeen alleen overtroffen wordt door Engeland. In Engeland wordt de daling van de arbeidsinzet echter voornamelijk verklaard uit de afname in de industriële activiteit en niet zozeer door de daling van het aantal gewerkte uren per persoon, zoals in Nederland. De groei van de arbeidsinzet in de Nederlandse industrie is dus trager geweest dan in de meeste ons omringende landen. De Nederlandse industrie vertoont in dit opzicht een 'dynamisch tekort'.

Participatiegraad

Het totaal aantal gewerkte uren binnen een land wordt bepaald door de participatiegraad (het totaal aantal werkenden op het totaal aantal mensen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar) en het gemiddelde aantal gewerkte uren per werkende (zie tabel 4).

Momenteel bevindt de participatiegraad van mannen en vrouwen in ons land zich ongeveer op het EG-

Tabel 4. Arbeidsparticipatie en gewerkte uren per werkende in de totale economie (en in de industrie), 1960-1990

	Frankrijk		Duitsland		VK		Nederland	
	part. graad %	uren p. werkende (industrie)	part. graad %	uren p. werkende (industrie)	part. graad %	uren p. werkende (industrie)	part. graad %	uren p. werkende (industrie)
1960	70,3	1.919 (1.970)	69,1	2.081 (2.073)	73,1	1.913 (2.068)	66,6	2.030 (1.991)
1973	67,8	1.771 (1.815)	69,4	1.804 (1.839)	73,0	1.688 (1.870)	62,4	1.733 (1.682)
1979	68,4	1.667 (1.711)	68,3	1.699 (1.727)	74,3	1.597 (1.756)	60,6	1.524 (1.556)
1990	65,9	1.539 (1.608)	70,1	1.573 (1.599)	75,8	1.552 (1.686)	67,1	1.349 (1.506)

Bron: berekend op basis van OESO, *Labour Force Statistics*, US Bureau of Labour Statistics en Maddison (1991) en van Ark (1993) met eigen extrapolaties naar 1990.

gemiddelde, maar in vergelijking met de ons direct omringende landen kent ons land nog steeds een relatief lage participatiegraad. In de jaren tachtig is echter sprake geweest van een belangrijke toename. Weliswaar is de participatiegraad van ouderen onder meer door arbeidsongeschiktheid en vervroegde uittrekking sterk afgenomen, maar daar staat een sterke toename van de participatie van vrouwen tegenover. Voor zover de lage participatiegraad als een dynamisch tekort moet worden opgevat, treft dit de Nederlandse economie als geheel.

Uren per werkende

Zeer opvallend is het uitzonderlijk geringe aantal gewerkte uren per werkende in ons land in de totale economie. In 1973 wijkt het aantal gewerkte uren per persoon in Nederland niet noemenswaardig af van dat in de ons omringende landen. Door arbeidsduurverkorting enerzijds en het sterk toenemend aantal mensen dat in deeltijdbetrekking werkzaam is anderzijds, is het aantal gewerkte uren per persoon in Nederland drastisch afgenomen van 2.030 uur in 1960 tot 1.349 uur in 1990. In de ons omringende landen lag het gemiddelde in 1990 rond de 1.500 uren.

Opnieuw blijken zich grote verschillen voor te doen tussen de industrie en de totale economie. Hoewel het aantal gewerkte uren per werkende in de Nederlandse industrie eveneens lager is dan in de ons omringende landen, zijn (met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk) de verschillen aanzienlijk minder groot dan voor de economie als geheel. Bovendien

is de gemiddelde procentuele afname van het gewerkte aantal uren per werkende in de industrie in ons land in de periode 1973-1990 (0,65%) geringer dan die in Frankrijk (0,71%) en Duitsland (0,82%). Alleen in het Verenigd Koninkrijk was de gemiddelde jaarlijkse afname van het gemiddelde aantal gewerkte uren in de industrie minder dan in ons land (0,61%). Uit deze cijfers volgt tevens dat in de niet-industriële sectoren in ons land (bij benadering: de binnenlandse sector) relatief heel weinig uren per persoon worden gewerkt. Als zodanig moet het dynamisch tekort uit hoofde van het relatief geringe aantal gewerkte uren in de Nederlandse economie vooral aan de binnenlandse sector worden toegeschreven.

Ten slotte

In de Miljoenennota 1992 wordt beweerd dat er sprake is van een gebrek aan dynamiek in de binnenlandse sector. In dit artikel proberen wij de discussie hierover iets aan te scherpen. Wij hebben de dynamiek van de binnenlandse en de internationale sector geanalyseerd aan de hand van drie maatstaven: de toename van de bruto toegevoegde waarde, de werkgelegenheidsgroei en de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. In termen van de toegevoegde waarde blijken de internationale en de binnenlandse sector in ons land sinds 1979 ongeveer even snel te groeien. De werkgelegenheid in de binnenlandse sector groeit sneller dan die in de internationale sector. De interna-

tionale sector vertoont in dit opzicht dus een 'dynamisch tekort'. Ook in vergelijking met de internationale sector in de ons omringende landen blijkt de werkgelegenheid in de Nederlandse internationale sector sterk af te nemen. De binnenlandse sector vertoont echter een 'dynamisch tekort' in termen van de arbeidsproductiviteit. Deze is een stuk lager dan die van de internationale sector. Bovendien blijkt het verschil tussen de arbeidsproductiviteit van de binnenlandse sector en die van de internationale sector in ons land groter dan in de ons omringende landen.

Het grootste 'dynamische tekort' van ons land is echter gelegen in het geringe totale aantal gewerkte uren. Hoewel de participatiegraad in Nederland is toegenomen, is dit voor een groot deel voor rekening gekomen van part-time banen in de dienstensector. Dat ons land in termen van toegevoegde waarde per hoofd van de bevolking achterblijft, is dus niet het gevolg van een achterblijvende groei van het aantal werkenden, maar het gevolg van een te lage participatie en een sterk achterblijven van het aantal gewerkte uren in ons land, met name in de niet-industriële (binnenlandse) sector.

**Bart van Ark
Jakob de Haan
Remco Kouwenhoven**

De auteurs zijn verbonden aan de vakgroep Algemene Economie van de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen. Zij danken C.A. de Kam voor zijn commentaar en G.J van 't Hag voor zijn assistentie.